

УДК 371.378

Оксана Браславська

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається питання теоретичного аспекту формування пізнавальної самостійності як інтегративної якості й здатності особистості до відтворення здобутих знань і вмінь. Встановлено, що саме таке положення сприяє висуненню на перший план проблеми вдосконалення пізнавальної самостійності майбутніх учителів, пошуку ефективних шляхів її формування. Визначено різноманітні погляди науковців на такі поняття як знання, пізнавальні процеси, самостійність, самостійна робота, самостійна діяльність, пізнавальна самостійність.

Ключові слова: *пізнавальна самостійність, самостійна робота, пізнавальні процеси, майбутній учитель.*

В статті розкривається питання теоретичного аспекту формування пізнавальної самостійності як інтегративного качества и способности личности к воспроизводству полученных знаний и умений. Установлено, что именно это способствует выдвигению на первый план проблемы совершенствования познавательной самостоятельности будущих учителей, поиска эффективных путей ее формирования. Определены различные взгляды ученых на понятие познания, познавательные процессы, самостоятельность, самостоятельная работа, самостоятельная деятельность, познавательная самостоятельность.

Ключевые слова: *познавательная самостоятельность, будущий учитель, самостоятельная работа, познавательные процессы.*

The article deals with the question of theoretical aspects of formation of cognitive independence as integrative quality and ability of the individual to reproduce acquired knowledge and skills. Determined that it contributes to prominence problem of improving cognitive independence of future teachers to find effective ways of formation. Scientists determined different views on the concept of cognition, cognitive processes, autonomy, self-study, self-activity, cognitive independence.

Formation of cognitive independence of the individual occurs in obtaining knowledge during classroom training, and in the process of self-searching and cognitive independence can have both reproductive and creative. That is, it is the realization of developmental education contributes to the cognitive autonomy of the individual, there is the question of our future scientific studies.

Key words: cognitive independence, future teacher, self-study, cognitive processes.

Розробка проблеми формування **знань** самостійно студентом у процесі навчання складна й різномасштабна. Сьогодні прослідковується актуалізація цих проблем для вищої школи в зв'язку з поставленими перед нею завданнями і необхідністю виконання на сучасному **рівні**, тому курс на активну самостійну навчальну діяльність студентів стає основою **професійної** підготовки майбутніх учителів.

Формування компетентного майбутнього вчителя здійснюється за різних форм навчання й, зокрема, у **процесі самостійної** роботи, в якій лежить **знань** самостійно як **інтегративна** якість й здатність особистості до створення здобутих знань і вмощь. Саме таке положення сприяє висуненню на перший план проблеми вдосконалення **знань** самостійно майбутніх учителів, пошуку ефективних шляхів її формування.

Формування мети статті - охарактеризувати теоретичний аспект формування **знань** самостійно майбутніх учителів.

Національна доктрина розвитку освіти України, Закон України «Про вищу освіту» пріоритетними напрямками визначають особистісну **орієнтацію** освіти, компетентнісний підхід, розвиток системи безперервної освіти й освіти удосконалення життя та створення умов для формування самостійного наукового **знання**, самоосвіти й самореалізації особистості [18; 28].

За даними державними циркулярами основними якостями особистості вважаються здатність самостійно, швидко, якісно й безперервно удосконалювати свою компетентність у **практиці**, де «компетентність - динамічна комбінація знань, вмощь і практичних навичок, способів мислення, професійних, емоційних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи **виконувати** професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному **рівні** вищої освіти» [18, с. 2].

Питаннями організації самостійної роботи, формування **знань** самостійно, самовдосконалення особистості займалися вчені зарубіжш (А. Алексюк, П. Атаманчук, В. Буряк, В. Володько, В. Козаков, М. Солдатенко, В. Швець, І. Шимко, В. Загвяззьський, П. Пшкасистий та ш.) науковцш [1; 4; 7; 8; 16; 19; 32; 41]. Хоча ще сьогодні **це** проблема всеуспішшх розмежувань у визначенні понять **знання**, **знань** процеси, самостійно, самостійна робота, самостійна діяльність, **знань** самостійно.

Знань особистості передуює виникнення позитивного емоційного фону, на що звернена особлива увага в науковш теорії **знання**, яка є методологічною основою процесу формування **знань**

самостійно. У наукових роботах з **флософії** **знання** розглядається як активний, творчий процес відображення в свідомості суб'єкта зв'язів і закономірностей об'єктивного світу, як процес перетворення навколишнього **світу** до потреб суспільства.

Ця жово є думка колективу авторів, як і з **знанням** ототожують навчально-**знань** діяльність, вказуючи на те, що вона є «спеціально організованим зовнішнім або самим учнем **знанням** з метою оволодіння багатством культури, накопиченого людством» [29, с. 379].

Н. Половська, характеризуючи **знань** процеси в освіті, вказує на волю й емоційну налаштованість суб'єкта, прагнення на енергійне оволодіння **знаннями** [35]. В залежності від умов і критеріїв ефективності навчання Е. Гельфман, М. Холодна, Л. Демидова виділили методичні парадигми **знань** процесів:

Активізуюча - орієнтована на підвищення ролі **знань** активності особистості за рахунок включення в навчальний процес проблемних ситуацій, опори на **знань** потреби і **знань** мотивацію. Ключовий психологічний елемент в рамках цієї парадигми - «**знань** інтерес».

Формуюча - передбачає формування **знань** діяльності через цілеспрямоване управління процесом засвоєння знань і **умов**, гарантуючи появу знань й умощь з наперед заданими якостями. Ключовий психологічний елемент - «розумова дія».

Розвиваюча - спрямована на перебудову навчальної діяльності як на **рівні** змісту, так і на **рівні** форми її організації з метою забезпечення появи деяких психологічних новоутворень, що перетворюють особистість безпосередньо в суб'єкта навчальної діяльності. В результаті спостерігається **різномасштабна** самостійність у **вирішенні** різномасштабних **знань** і практичних задач. Ключовий психологічний елемент - «способи діяльності».

Вільна - орієнтована на внутрішню швидкість особистості, її самостійне визначення швидкості й затрат часу на навчальні заняття, вибір засобів навчання. Заохочується імпровізація й еклетика як у змісті, так і в формі викладання. Ключовий психологічний елемент в рамках цієї парадигми - «внутрішня швидкість й свобода індивідуального вибору».

Збагачувальна - передбачає орієнтацію на актуалізацію й нарощування індивідуальних психологічних **ресурсів** та врахування реальних психологічних механізмів інтелектуального розвитку особистості. Ключовий психологічний елемент - «індивідуальний **знань**» [10, с. 7].

Активізуючу модель підтримує М. Махмутов, який визначає активність як форму прояву **знань** самостійності [26]; формуючу - Н. Половська, яка вважає, що активність - необхідна умова й зовнішня ознака розвитку самостійно, форма її прояву, результат виховання

[34, с. 25]; розвиваючи - Т. Шамова, яка тзнавальну активність розглядає як ставлення особистості до змісту і процесу знання, а самостність - як реалізацію цього ставлення в дії, яка без активної участі не може [47, с. 31-32]; вшн парадигма закладена в основі роботи О. Савченко, яка стверджує, що тзнавальна активність і тзнавальна самостність взаємно посилюють одна одну, а за умов розумової активності проявляється самостність учня, що є внутрішнім стимулом розвитку мислення [38, с. 8; 94].

Самостність трактуватимемо як **ВНурпиуНіо** характеристику тзнавальної діяльності, **рієНв** активної та інтенсивної реалізації **Твор40Сті**. Тобто, самостність розглядається нами як основна якість особистості майбутнього вчителя, що виявляється у проєкті формування власних рішень, активізації мисленнєвої діяльності, встановленні переконань, виявленні життєвих цінностей, активної під час виконання практичних завдань. Щодо шляхів формування самостності то, на думку І. Заурянова, «викладання окремих навчальних дисциплін має бути бшн проблемно-орієнтованим; необхідно ширше використовувати рефлексивний підхід у навчанні; стимулювати у студентів розвиток уміння не тільки вповсюди на поставлені питання, але й формулювати свої власні запитання по курсу» [17, с. 7].

У середині ХХ ст. поняття «самостність» науковцями ототожнювалося з «активністю», що свідчить про відсутність загальних підходів до його визначення.

Так Б. Сєінов, наприклад, визначає самостність як головну ознаку самостності роботи [14], Л. Арютова вказує на те, що «самостність - це здатність особистості учня до діяльності, яка здійснюється без втручання з боку сторони» [3, с. 39]. Тобто науковці, говорячи про самостність, мають на увазі лише діяльність перетворювального характеру, без співпраці вчителя і учня.

Таке розуміння самостності як здатності до навчальної діяльності без керівництва і допомоги з боку викладача суперечить складному процесу формування пієї якості, так як, на нашу думку, не враховує те, що самостність як особистісна категорія, постійно розвивається і ускладнюється.

Підтвердження висловленого знаходимо в роботах І. Лернера, який вважає, що учень самостний, коли він творчо підходить до виконання завдань, поставлених учителем, не лише створює, а й «створює, нехай не багато, але щось нове. Тобто самостна діяльність учня здійснюється в двох формах:

а) створення знань, отриманих від учителя або з навчального посібника;

б) самостна діяльність з набуття, осмислення і застосування засвоєних знань» [24, с. 50].

Таким чином, різноманітні підходи до **суаосТі** самостності вказують на залежність від характеру діяльності, форми організації навчання, конкретизації джерел знань, творчого характеру діяльності, мотивів діяльності, її **ролі** у формуванні мислення тощо. Визначені фактори не виключають один одного, але не дають повної характеристики настільки багатогранного явища як самостність.

Ми будемо визначати самостність, перш за все, як здатність мислити й здатність до щільної дії; як волюву рису характеру; як якість творчої особистості, що прагне до відкриття нового і наполегливо йде до досягнення мети; як внутрішню критично сприймати завдання, які виникають і знаходити способи їх вирішення.

С. Голант, визначаючи самостність як «волюву рису особистості та внутрішню творчу підхід до виконання поставлених завдань», її прояв розглядає в трьох ключових аспектах:

- організаційно-технічна самостність,
- самостність в процесі тзнавальної діяльності,
- **саМОТіфікація** в практичній діяльності [11, с. 32-44].

Тобто, самостність залежить від виду діяльності особистості (навчальної, професійної, суспільної тощо). Ця думка підтримується С. Рубінштейном, який розглядає самостність як стрижневу якість особистості, що проявляється в проєкті виконання пішавальних і практичних завдань за мінімальної допомоги і передбачає свідому вмотивованість та обґрунтованість дій. Автор вказує на те, що «Несхильність до впливу шших є справжнім проявом самостності волі, оскільки людина вбачає об'єктивні підстави для того, щоб чинити так, а не шакше» [36, с. 15].

До вирішення проблеми формування тзнавальної самостності студентів простежуються різноманітні підходи, адже їх активна самостна діяльність є основою сучасної професійної підготовки. Крім того варто зазначити, що тзнавальна самостність передбачає формування в них навичок самостної діяльності як у навчальному проєкті так і в подальшій професійній діяльності. Щоб розібратися в сутності поняття «самостність», «тзнавальна самостність», в їх специфіці для педагогіки вище школи необхідно розглянути деякі психолого-педагогічні аспекта проблеми.

Основоположником **Теорії** формування самостності вважають К. Ушинського, який визначав її як якість особистості, яка полягає, головним чином, в самостній мисленні і формується в процесі самостної діяльності учня під керівництвом вчителя, «самостність ж думки випливає тільки з самостно набутих знань» [44, с. 276].

Особливий інтерес проблема самостності особистості викликала у педагогів початку ХХ ст. у зв'язку з постановою нових вимог до виховання особистості, формування в нш **ініціативності**, активності, здатності самостно діяти. Дослідник проблеми самостності в дидактиці початку ХХ століття

С. Сторов вказує на те, що «Активність і здатність самостійно мислити є гранично широкими психолого-педагогічними категоріями, які вказують на ставлення учня до навчання, характер його навчальної діяльності» [13, с. 71]. Автор пояснює це тим, що основними принципами навчання були принципи систематичності, евристичності, швидшого шляху та переважання вербальних методів навчання, коли головним джерелом знань вважалося слово вчителя.

Особлива увага виводиться теорії поетапного формування розумових дій особистості (П. Гальперш, Н. Талішша та ін.) в якості основи і знання [9; 42].

На думку вчених формування розумових дій здійснюється опосередковано через «етапи знайомства особистості з об'єктивними умовами дії та складання схеми орієнтовної основи дії», здобуття умов, де роль викладача полягає в створенні умов знавальної діяльності й управління нею [9, с. 86].

Здійснюючи аналіз тенденцій суспільного розвитку, М. Скаткш визначає, що «Для успішної участі у творчій діяльності, в якій з кожним роком буде задіюватися все більша мільярдів працьовитих, вимагаються не лише широка й глибока загальноосвітня і спеціальна знання, але й розвинене самостійне творче мислення» [40, с. 7], яке виступає передумовою до формування знавальної самостійності студентів.

Сучасний дослідник О. Петунш визначає самостійність як рису особистості, «яка проявляється в умінні здобувати нові знання, опановувати новими методами знавальної та практичної діяльності і використовувати їх для вирішення на основі вольових зусиль будь-яких життєвих проблем» [31, с. 13].

Закладаючи в самостійну роботу розумову активність й творчість Р. Лемберг, наголошує на розвитку таких особистісних якостей учнів шд час навчально-виховного процесу як самостійне судження та швидатива [22]. Розкриваючи дидактичні умови організації самостійної навчальної роботи студентів, сучасна дослідниця І. Шимко визначає знання як результат або продукт мислення, стверджуючи, що «поза мисленням знавальної діяльності студентів неможлива, а їх мислення штенсивно розвивається в процесі навчання, тобто в навчальній діяльності» [48, с. 48]. Головною ознакою самостійної знавальної діяльності студента, на думку А. Беляєвої, є не тільки діяльність без посередності участі викладача, а в першу чергу, поєднання в ній діяльності функцій переведення шформації в знання й уміння та керування цією діяльністю [6, с. 105].

У своїх дослідженнях П. Шкасістий вказує на те, що самостійна робота є специфічним педагогічним засобом організації самостійної пізнавальної діяльності і, зокрема «самостійної роботи, яку розглядаються як штучні педагогічні конструкції, постають у навчанні як специфічні педагогічні засоби організації самостійної діяльності учнів і керування нею

у навчальному процесі» [32, с. 228].

Крім того, А. Алексюком сутність самостійних робіт визначено особливостями поставлених у них навчально-знавальних завдань, у зв'язку з чим самостійна робота - це не самостійна діяльність студента щодо засвоєння навчального матеріалу, а особлива система умов навчання, яку організовує викладач вшповсюдно до змоту конкретного навчального предмета та методики його викладання [1, с. 57].

Головними ознаками самостійної роботи студента є виділення у навчально-виховному процесі спеціального часу, наявність чітко сформульованих викладачем завдань, вшсутність його особистої участі. Думку про постановку самостійної роботи в один ранг з шшими формами навчально-виховного процесу штримує В. Мороз і наголошує на тому, що «самостійна навчальна робота студентів, як і робота під безпосереднім керівництвом викладача, підпорядковується правилам і нормам педагогічної технології» [27, с. 39].

На думку Ю. Кулюткша, самостійну освітню діяльність побудовано на механізмі рефлексії, що дозволяє студенту керувати процесом навчання, здійснюючи самоаналіз, самопланування, самоздійснення, самооцінку [21].

В. Хрипун самостійну діяльність розуміє як самодетерміновану, самомотивовану, самопрограмовану пізнавальну діяльність, яка реалізована у вигляді системи самостійних знавальних дій і зумовлена рівнем розвитку шших пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери [46, с. 9].

У той же час діяльність в цьому розглядається як активність особистості, що викликана:

- мотивами й шлями (О. Леонтьєв [23]. І. Шдласий [33]);
- епішкуванням, знанням, навчанням (В. Давидов [12], І. Лернер; [25]);
- психологічним розвитком, де діяльність виступає обов'язковою умовою розвитку особистості (Б. Ананьєв [2], Н. Кузьмша [20], Ю. Кулюткін [21]).

Ми підтримуємо визначені шходи науковців і вбачатимемо у самостійній діяльності шспрямованість, усшомленість характеру і активність у взаємодії з швгом у якому вона проживав (навчається, шшлюється, працює) з метою досягнення мети для задоволення суспільних й особистісних потреб.

В. Атаманюк, Р. Гуревич вказують: «У процесі навчання повинен вшбуватися саморозвиток майбутнього фахівця, а педагог повинен ненав'язливо йому у цьому допомагати, водночас спонукаючи до подальшого розвитку, а також створювати йому найкращі умови для самостійного оволодіння знаннями» [5, с. 62]. Думка штримується О. Савченком, яка з'являючи різні шходи до класифікації ключових умінь із новими шлями шюльної освіти, дійшла висновку, що педагогічно доцільно виділити як об'єкт спеціального формування ключову

компетентності: «уміння учнів самостійно вчитися» [37, с. 38], яка ґрунтується на загально-навчальних вміннях, серед яких науковець виділяє навчально-орґанізаційні, навчально-шформаційні, навчально-інтелектуальні та контрольні-оцінні, рефлексивні вміння та навички [37, с. 41].

К. Ушинський у своїх працях розглядав філософськими, психолого-дидактичними й філософськими положеннями мети й предмету самостійної діяльності, визначаючи їх як прагнення людини до активності; в процесі навчання радить застосовувати прийоми викладання, що спрямовані на формування самостійності учнів [43].

Самостійна діяльність студентів, на думку С. Переяславської - це «рід діяльності особистості, в основі якої лежить діяльність самостійності і активності, і яку реалізовано у вигляді системи самостійних діяльностей, що спрямовані на досягнення визначених цілей» [30, с. 26].

Як основною характеристикою інтелектуальних здібностей студента до навчання, яка забезпечує в подальшому його діяльні бажання постійно оволодівати знаннями і застосовувати їх на практиці є діяльність самостійності.

І. Харламов визначає діяльність самостійності й активності як стан студента, який характеризується прагненням до навчання, розумовою напруженістю та проявом волевих зусиль у процесі здобуття знань [45, с. 91]; П. Пшквистий розглядає її як систему, яка мютиє змістовний аспект (знання, виражені в поняттях або образах сприйняття й уявленні); оперативний (різноманітні дії, оперування вміннями, прийомами, у зовнішньому та внутрішньому платі); результативний аспект (нові знання, способи рішення; новий соціальний досвід, цінності, здібності та якості особистості) [32, с. 108]; Г. Шукша розглядає діяльність самостійності як особистісну характеристику, що визначає інтелектуальний, емоційний і мисленнєвий розвиток у процесі шзнання, що проходить в декілька етапів: залучення особистості до навчально-пізнавальної діяльності; функціонування мисленнєвих й емоційних процесів по мірі набуття знань, уміння і навичок; прояв волевих зусиль для засвоєння важливого навчального матеріалу; закріплення звички займатися мисленнєвою діяльністю; поступовий розвиток у такій діяльності, яка потребує напруження думки, почуттів і волі [49]; О. Жорник - як «здатність особистості, яка проявляється в готовності власними силами здійснювати цілеспрямовану пізнавальну діяльність» [15, с. 37].

Тобто, ми погоджуємося з твердженнями науковців, й визначаємо діяльність самостійності як елемент мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до навчальної діяльності, що сприяє формуванню у них уміння самостійно постановити цілі навчання, пошукової діяльності, самостійно ініціувати основне в розв'язанні цієї проблеми - вийти на рівень індивідуального пізнавального досвіду, який співвідноситься із самостійним

шлеполяганням, осмисленням суперечностей, постановкою для себе нової діяльності та вирішення її з допомогою самостійних діяльностей ДІЙ.

У навчально-виховному процесі ВИЗ організовують самостійно пізнавальної діяльності студентів А. Алексюк пропонує подіяти на систематичну (розподілену за днями невеликими частинами) та акордну (розподілену на тривалий час) [1, с. 436]. На нашу думку, отримав студентом знання, поняття, образи і є новим соціальним досвідом, що здобувається під час навчання, тому важливими рисами діяльності самостійності як цінного динамічного педагогічного процесу **виділяємо змістовну** (зовнішню) самостійність, що характеризується вштоврювальними вміннями і процесуальною (внутрішню), яка кшцевим результатом передбачає сформованість самостійних дослідницьких умінь.

Формування діяльності самостійності особистості відбувається як при отриманні знань під час аудиторного навчання, так і в процесі самостійного їх пошуку, а діяльність самостійності може мати як вштоврювальний, так і творчий характер. Тобто, саме реалізація розвиваючого навчання сприяє формуванню діяльності самостійності особистості, що постає питанням наших подальших наукових розвоків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підруч. для студ. та асп. / А. М. Алексюк. - К.: Либш, 1998. - 560 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2 т. / Б. Г. Ананьев; под. ред. А. А. Бодалева, Л. Ф. Ломова. - М. : Педагогіка, 1980. - Т. 1. - 1980. - 230 с.
3. Аристов Л. П. Активность учения школьника [Текст] / Л. П. Аристов. - М.: Просвещение, 1968. - 39 с.
4. Атаманчук П. С. Управление продуктивной учебно-познавательной деятельностью на основе объективного контроля / П. С. Атаманчук, В. В. Мендерецкий // Педагогіка і психологія. - 2004. - № 3. - С. 5-18.
5. Атаманчук В. В. Самостійна робота у вищому навчальному закладі / В. В. Атаманчук, Р. С. Гуревич // Наукові записки. Серія : Педагогіка і психологія. - Вінниця. 2002. - Вип. 6. - Ч. 1. - С. 61-64.
6. Беляева А. Управление самостоятельной работой студентов / А. Беляева // Высш. образование в России. - 2003. - № 6. - С. 105-109.
7. Буряк В. Самостійна робота як системоутворюючий елемент навчальної діяльності студентів / Володимир Буряк // Вища шк. - 2008. - № 5. - С. 10-23.
8. Володько В. М. Самостійна діяльність студентів : метод. рек. / В. М. Володько, М. М. Солдатенко та ш. - К. : ІСДО, 1993. - 52 с.
9. Гальперин П. Я. Психология мышления и учения о поэтапном формировании умственных действий [Текст] / П. Я. Гальперин // Исследование мышления в советской психологии. - М., 1966. - С. 80-100.